

УДК 657.1

Бондарчук Н.В.*доктор наук з державного управління, професор кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету***Васильєва Л.М.***доктор наук з державного управління, професор кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ

Статтю присвячено дослідженню теоретико-методичних основ бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості. Удосконалено поняття дебіторської заборгованості, яке враховує виникнення права вимоги. Розглянуто існуючі класифікації дебіторської заборгованості, які запропоновано доповнити новими класифікаційними ознаками.

Ключові слова: облік, дебітори, заборгованість, дебіторська заборгованість, міжнародні стандарти фінансової звітності.

Бондарчук Н.В., Васильєва Л.М. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ

Статья посвящена исследованию теоретико-методических основ бухгалтерского учета дебиторской задолженности. Усовершенствовано понятие дебиторской задолженности, которое учитывает возникновение права требования. Рассмотрены существующие классификации дебиторской задолженности, которые предложено дополнить новыми классификационными признаками.

Ключевые слова: учет, дебиторы, задолженность, дебиторская задолженность, международные стандарты финансовой отчетности.

Bondarchuk N.V., Vasilyeva L.M. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF ACCOUNTING RECEIVABLES

The article is devoted to the research of the theoretical and methodological foundations of accounting receivables. There is improved concept of the receivables, which considers emergence of the demanding right. Considered the existing classification of receivables, which invited to complete the new qualification features.

Keywords: the accounting, debtors, debts, receivables, international financial reporting standards.

Постановка проблеми. З розвитком ринкових відносин підвищуються відповідальність і самостійність підприємств, пов'язаних із розробкою та прийняттям управлінських рішень щодо забезпечення ефективності розрахунків із дебіторами. Не викликає сумніву, що стан дебіторської заборгованості, її розміри та якість впливають на фінансовий стан господарючого суб'єкта, на його фінансову стійкість та платоспроможність. Інформаційною базою для проведення аналізу дебіторської заборгованості підприємства, а також для ефективного управління нею використовують дані бухгалтерського обліку. Отже, важливу роль у цьому відіграє правильна організація обліку дебіторської заборгованості на підприємстві. Це вимагає своєчасного й повного відображення всіх господарських операцій у первинних документах та облікових регістрах.

Необхідність удосконалення теоретичних й організаційних основ бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості в умовах реформування вітчизняної системи бухгалтерського обліку не викликає сумніву та пов'язана з переходом на міжнародні стандарти бухгалтерської (фінансової) звітності. Нині спостерігається розширення зовнішньоекономічних зв'язків та масштабний вихід вітчизняних підприємств на міжнародні ринки. У процесі інтеграції України в європейський простір усе більшої актуальності набувають питання правильної організації обліку дебіторської заборгованості у відповідності до норм міжнародних стандартів фінансової звітності та розкриття інформації у фінансовій звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою положень обліку дебіторської заборгованості займалися багато вітчизняних і закордонних учених. Зокрема, слід зазначити роботи таких

провідних вітчизняних учених, як Білик М.Д. [1], Бутинець Ф.Ф. [2], Гуня В.О. [3], Кірейцев Г.Г. [4], Лишilenко О.В. [5] та ін.

Мета статті полягає у дослідженні існуючих підходів до визначення та класифікації дебіторської заборгованості та їх удосконаленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні підприємства здійснюють свою діяльність в умовах динамічного розвитку розрахунково-платіжної системи, що прямо впливає на стан галузей економіки. Складним компонентом розрахунково-платіжних відносин є взаємна заборгованість підприємств та внутрішні розрахунки підприємства. З метою правильної організації обліку, наступного погашення й списання заборгованості з балансу потрібно дати визначення поняттю «дебіторська заборгованість».

Установлено, що дебіторську заборгованість можна розглядати у трьох аспектах: 1) як спосіб погашення кредиторської заборгованості; 2) як частину проданої продукції покупцям, але ще не оплаченої; 3) як один з елементів оборотних активів, які фінансуються за рахунок власних або позикових коштів [6].

Згідно із П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів на певну дату [7].

М(С)БО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» визначає наступне тлумачення терміну «дебіторська заборгованість» – це похідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку [8].

Білик М.Д. під дебіторською заборгованістю розуміє матеріальні ресурси, які не оплачені контрагентами, або готівка, що вилучена у підприємства [1].

Бутинець Ф.Ф. трактує дебіторську заборгованість як заборгованість інших підприємств чи окремих осіб з платежів даному підприємству [2].

Кірейцев Г.Г. уважає, що дебіторська заборгованість – це складова оборотного капіталу, яка є комплексом вимог до фізичних чи юридичних осіб щодо оплати товарів, продукції, послуг [4].

На думку ж Лишиленко О.В., дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [5].

Дебіторська заборгованість є сумою боргових вимог, які утворилися у різних юридичних та фізичних осіб перед підприємством у процесі господарської діяльності [3].

Отже, провівши аналіз дефініції «дебіторська заборгованість», дійшли висновку, що в економічній літературі виділено кілька розповсюджених точок зору, в основі яких під дебіторською заборгованістю розуміється зобов'язання інших суб'єктів господарювання. Але слід зауважити, що нині під час відображення в обліку зобов'язань на перше місце виходить їх юридичний зміст.

На думку вчених-юристів, для визначення дебіторської заборгованості слід застосовувати термін «майнові вимоги», тобто включені до складу майна підприємства його майнові вимоги до інших осіб, що є його боржниками в правовідносинах, які виникають за різних обставин [6]. Тобто під зобов'язаннями розуміється виникнення права вимог, що не знаходить висвітлення у сучасному вітчизняному обліку. А це безпосередньо впливає на момент відображення дебіторської заборгованості. З метою усунення цього недоліку пропонуємо під дебіторською заборгованістю розуміти майнові та інші вимоги господарюючого суб'єкта до

осіб, які є його боржниками у правовідносинах, що виникають за різних підстав.

На сьогоднішній день принципи вітчизняного бухгалтерського обліку в основному відповідають принципам міжнародних стандартів фінансової звітності, але разом з тим мають ряд відмінностей (табл. 1).

Одразу слід відмітити, що не існує окремого міжнародного стандарту фінансової звітності, який би регулював питання обліку та відображення інформації про дебіторську заборгованість у звітності, на відміну від національних стандартів. Визнання, класифікація та розкриття інформації щодо дебіторської заборгованості містять МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття», МСБО 1 «Подання фінансових звітів» та МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [8–10].

Проведена порівняльна характеристика обліку дебіторської заборгованості відповідно до МСФЗ та національних П(С)БО свідчить, що існує ряд відмінностей, а саме у:

- визнанні та припиненні визнання дебіторської заборгованості в обліку;
- відображенні дебіторської заборгованості у звітності;
- порядку визначення суми резерву сумнівних боргів.

В економічній літературі існує безліч класифікацій дебіторської заборгованості.

Згідно з П(С)БО 10, дебіторська заборгованість поділяється на поточну, довгострокову, сумнівну (рис. 1).

Довгострокова дебіторська заборгованість – це сума дебіторської заборгованості, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців із дати балансу [7].

Таблиця 1

Порівняльна характеристика обліку дебіторської заборгованості відповідно до МСФЗ й П(С)БО

Критерії	МСФЗ	П(С)БО
Загальне поняття дебіторської заборгованості	Дебіторська заборгованість виділяється в окремий клас фінансових активів і визначається як «непохідні фінансові активи з фіксованими платежами або платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку».	Сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату.
Основні критерії визнання активу	Надійшла оцінка цих активів (документальне підтвердження); економічна вигода, яка буде отримана у майбутньому.	Дві умови: 1) якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод; 2) може бути достовірно визначена її сума.
Методи оцінки дебіторської заборгованості	Під час первісного визнання фінансового активу їх слід оцінювати за собівартістю, яка є справедливою вартістю компенсації, наданої або отриманої за них.	При зарахуванні на баланс дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги оцінюється за первісною вартістю, а на дату балансу – за чистою реалізаційною вартістю.
Сумнівна дебіторська заборгованість	Визнання сумнівної дебіторської заборгованості відбувається в наступних випадках: значні фінансові труднощі емітента; фактичний розрив контракту, наприклад, невиконання умов угоди або прострочена заборгованість щодо сплати відсотка або основної суми; надання позикодавцем боржникові пільгової позики, яку позикодавець не розглядав би за інших умов; висока ймовірність банкрутства або іншої фінансової реорганізації підприємства; визнання збитку від зменшення корисності цього активу в попередньому звітному періоді; зникнення фінансового ринку для цього фінансового активу внаслідок фінансових труднощів.	Безнадійна дебіторська заборгованість – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позовної давності. Сумнівний борг – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником.
Резерви по сумнівних боргах	У МСФЗ методи розрахунку величини резерву сумнівних боргів не передбачаються.	Величина резерву сумнівних боргів визначається за одним із методів: - застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості; - застосування коефіцієнта сумнівності.
Інвентаризація дебіторської заборгованості	Виявлення простроченої дебіторської заборгованості для роботи із сумнівними боргами й підтвердження балансових даних на певну дату.	Являє собою певну послідовність практичних дій по документальному підтвердженню зобов'язань підприємства з метою забезпечення вірогідності даних обліку й звітності.

Поточна дебіторська заборгованість – сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом дванадцяти місяців із дати балансу.

Сумнівний борг – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником.

Будь-яка заборгованість у будь-який момент може бути визнана підприємством безнадійною. Для того щоб визнати дебіторську заборгованість безнадійною, необхідно виконання однієї з умов:

1) закінчення строку позовної давності (пройшло три роки з моменту виникнення дебіторської заборгованості);

2) існує впевненість про неповернення заборгованості боржником.

Списання безнадійної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, послуги здійснюється в момент її визнання або за рахунок створеного резерву сумнівних боргів, або шляхом віднесення на витрати звітного періоду.

Така класифікація статей дебіторської заборгованості, яка наведена в П(С)БО і яка присутня в балансі, ураховує рівень ліквідності статей, корисніша для користувачів фінансової звітності щодо оцінки фінансового стану підприємства, надає повнішу інформацію про рівень дебіторської заборгованості й можливість перетворення фінансових зобов'язань у гроші.

За фактом виникнення дебіторської заборгованості розрізняють: аванси видані; заборгованість покупців і замовників; векселі отримані; заборгованість учасників (засновників) по внесках до зареєстрованого капіталу; заборгованість інших дебіторів (сума податків і зборів та інших платежів, які зайво сплачені до бюджету; заборгованість підзвітних осіб; заборгованість працівників за надані їм позики; товари, що надані у кредит; заборгованість по відшкодуванню матеріальних збитків тощо).

За забезпеченістю дебіторська заборгованість поділяється на забезпечену (під гарантію, заставу, поруку, вексель) та незабезпечену.

За часом повернення: непрострочена, відстрочена та прострочена.

За формою погашення дебіторська заборгованість може бути монетарна та немонетарна.

За контрагентами: заборгованість вітчизняних дебіторів та заборгованість іноземних дебіторів.

На основі узагальнення і систематизації результатів досліджень вчених-економістів пропонуємо доповнити класифікаційні ознаки наступними критеріями:

- по відношенню до кредиторів (контрагентів): підтверджена та непідтверджена;
- за ризиком неплатежу: ризикована та неризикована;
- за реальністю виникнення: фіктивна та реальна;
- відносно підприємства: внутрішня та зовнішня.

Включення нових класифікаційних ознак характеризує все різноманіття існуючих видів дебіторської заборгованості. Крім того, дані класифікаційні ознаки дозволяють організувати діючу систему контролю її рівня. На основі застосування розширеної класифікації дебіторської заборгова-

ності з'являється можливість ведення управлінського обліку дебіторської заборгованості, що може стати ефективним інструментом для її контролю.

З метою правильної організації обліку розрахунків з боржниками необхідно розмежовувати дебіторську заборгованість на зовнішню і внутрішню, оскільки є відмінності у шляхах їх утворення та відображення і списання у бухгалтерському обліку.

До зовнішньої дебіторської заборгованості пропонуємо відносити: заборгованість покупців та замовників за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги; суму авансів, виданих у звітному періоді під поставку товарів (робіт, послуг), які будуть отримані у наступному за звітним періоді; заборгованість інших дебіторів за реалізовані товари чи надані послуги; суму переплати податків, зборів та інших платежів до бюджету (тобто заборгованість зовнішніх контрагентів).

До внутрішньої дебіторської заборгованості пропонуємо відносити: заборгованість засновників по внесках до зареєстрованого капіталу, заборгованість підзвітних осіб, заборгованість працівників за надані позики або товари, продані в кредит, заборгованість по відшкодуванню матеріальних збитків.

Дебіторська заборгованість є високоліквідним активом. Разом з тим вона має підвищений ризик і великий обсяг прострочених і безнадійних зобов'язань, істотно збільшує витрати на обслуговування позикового капіталу, підвищує витрати підприємства. Наявність у підприємства неконтрольованої дебіторської заборгованості призводить до зменшення фактичної виручки, рентабельності й ліквідності оборотних коштів, відповідно, як наслідок, зниження фінансової стабільності, підвищення ризику фінансових витрат підприємства.

Отже, сучасна система управління дебіторською заборгованістю повинна включати всю сукупність методів аналізу, контролю й оцінки дебіторської заборгованості. Разом з тим управління дебіторською заборгованістю припускає активну і безпосередню

Рис. 1. Класифікація дебіторської заборгованості згідно з П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»

роботу з джерелами виникнення простроченої заборгованості, а саме: постійну роботу з контрагентами, що включає не лише формування кредитної політики підприємства й організацію договірної роботи, але й управління борговими зобов'язаннями.

Висновки. З метою ефективного управління наявною дебіторською заборгованістю необхідно отримувати своєчасну інформацію, яку надає бухгалтерський облік. Установлено, що нині не існує єдиного підходу до визначення сутності, причин виникнення дебіторської заборгованості. Проведений аналіз наукових досліджень надав можливість запропонувати під дебіторською заборгованістю розуміти майнові та інші вимоги господарюючого суб'єкта до осіб, які є його боржниками в правовідносинах, що виникають за різних підстав. Таким чином, запропоноване визначення дебіторської заборгованості охоплює всю сутність дебіторської заборгованості та розширює її поняття задля уникнення неправильного або неповного його розуміння.

На основі узагальнення та систематизації результатів досліджень вчених-економістів запропоновано доповнити класифікацію дебіторської заборгованості наступними ознаками: по відношенню до кредитора (контрагента); за ризиком неплатежу; за реальністю виникнення; відносно підприємства. Включення запропонованих класифікаційних ознак характеризує все різноманіття видів дебіторської заборгованості й, більше того, дозволяє організувати діючу систему контролю її рівня.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / М.Д. Білик // *Фінанси України*. – 2003. – № 12. – С. 24–36.
2. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: [підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів] / Ф.Ф. Бутинець; 3-є вид., доп. і перероб. – Житомир: Рута, 2003. – 444 с.
3. Гуня В.О. Удосконалення класифікації дебіторської заборгованості та її відображення у фінансовій звітності підприємств / В.О. Гуня // *Економічний простір*. – 2008. – № 19. – С. 124–131.
4. Кірейцев Г.Г. Фінансова звітність підприємств та її аналіз / Г.Г. Кірейцев. – К.: ЦУЛ, 2002. – 452 с.
5. Лишиленко О.В. Бухгалтерський облік: [підручник] / О.В. Лишиленко; 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Центр учбової літератури, 2009.
6. Чорнобривець М.М. Дебіторська заборгованість: сутність та причини виникнення / М.М. Чорнобривець // *Європейські перспективи*. – 2013. – № 10. – С. 181–185.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість»: Наказ Міністерства фінансів № 237 від 08.10.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. МСБО № 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. МСБО № 1 «Подання фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. МСФЗ № 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.